

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos:

SZONGOTT KRISTÓF.

~~~~~  
Tizenharmadik évfolyam.  
~~~~~

DAVID MIHALY JÁNOS
KEZDŐVÁSÁRHÉLY.

SZAMOSÚJVÁRT,

Todorán E. „Aurora“ könyvnyomdája

1899.

T a r t a l o m.

I. Főczikkek.

	Lap.	
<i>Bárány János,</i>	Karácsony Márton marosvásár- helyi plebános	369.
<i>Dr. Esztegár László,</i>	Örmény néprege a nagy Napo- leonról	134.
" "	A bécsi mechitháristák emlék- könyve 169, 202,	266.
<i>Fáraó Simon,</i>	Emlékszobor	9.
<i>Hodoveán János,</i>	A szamosújvári kir. országos fegy- intézet multja	17.
<i>Horváth Árpád,</i>	Hozzád (Sáházizján költeménye)	137.
<i>Józsa János,</i>	Hogyha látom (költemény) . . .	73.
" "	Ki a mezőre menjünk édesem (költemény)	168.
" "	Az ember (költemény)	233.
" "	Eltünődtem gyakran azon (költe- mény)	311.
<i>Józsa Jánosné,</i>	Örményország nyomorgattatása .	306, 343, 375.
<i>Kritsa Péter,</i>	Üdvözet (költemény)	44.
<i>László Márton,</i>	Az örmény lapirodalom törté- nete	208, 234.
<i>Merza Gyula,</i>	Ázarián István örmény kath. pat- riarkha (költemény)	173.
" "	Az örmény rítus	336.
<i>Dr. Molnár Antal,</i>	Örményország köz-élete az első Bagratidák idejében	3, 39, 68, 107, 130.
" "	Orosz-Örményországban	163, 196, 225, 257, 298.
" "	Kisázsia ébredése	331, 371.
<i>Papp Bogdán,</i>	Tavaszzsal (költemény)	94.
<i>Papp Gusztáv,</i>	Örmény irodalom a Bagratidák korában	111.
<i>Dr. Fatrubány Lukács,</i>	Az ösmagyarok Örményországban	~~232.~~
" "	Az árdsesi örmények eredete . . .	233.
" "	Örmény eredetű főrangúak az Árpádok idejében	310.

IV.

<i>Dr. Patrubány Lukács,</i>	Bizáncezi Fauszt negyedik századbeli örmény történetirő	341.
<i>Simay Gergely,</i>	Pátkánián Ráfáel	65.
" "	Két kép (Dzádurián költeménye)	106
" "	Éji látogatás. (Hovhánnszeán költeménye).	129.
" "	Az anyja (Dzádurián költeménye)	297.
<i>Szongott Kristóf,</i>	Vajna Károly fegyintézeti igazgató	2.
" "	Novák Antal	8.
" "	Szamosújvár város monografiája	49,
" "	81, 114, 139, 173, 211, 238, 273, 312,	346, 381.
" "	Mály István kuriai bíró, a temesvári törvényszék elnöke	33.
" "	Egy kis helyreigazítás	75.
" "	Luszinián Guidó királyi herceg	98.
" "	A kiköltözés kezdete Szurmáli kerületben	138.
" "	Ázarián István örmény kath. patriárkha	162.
" "	Hármezerhatszáz évvel ezelőtt	207.
" "	Ábázá legújabb munkája	264.
" "	A magyar és örmény nyelv rokonságából	272.
" "	Örmény nők az ötödik században	45.
<i>Voith Antal,</i>	A magyar-örmény irodalom legújabb terméke	79.
" "	Egy új trónkövetelő	101.
<i>"Alkotmány,"</i>	A magyarhoni örmény családok genealogiája	236.
<i>"Ethnographia,"</i>	Egyik kalotaszegi asszony a másik kalotaszegi asszonyról	193.
<i>"Kolozsvári Lapok" (Gyarmathy Zsigáné),</i>	A kivégzés	329.
<i>"Magyar Állam,"</i>	A magyarhoni örmény családok genealogiája	73.
<i>"Turul,"</i>		

II. Kisebb közlemények.

	Lap.		Lap.
Á Hora-lázadás	254.	A kultuszminiszter jelentése	125.
A katolikus lelkészi kongrua	62.	A magyar főrendiház	93.
A kolozsvári egyetem	158.	A nemzetközi világbéke	94.
A kolozsvári Mária-kegykép	366.	A nélkülözhetlen örmények	29.

	Lap.		Lap.
A pápa beszéde a szent collegiumhoz	158.	Deák Ferencz utolsó gyónatója	158.
A patriárkha halála	190.	Egy század előtt	326.
A szabadság ideálja	125.	Farsang a nagybőjtben	125.
Az Örökváros	326.	Gorove miniszter atyja	29.
Az új belügyminiszter	125.	Három király Dobokamegyében	221.
Az oroszlánszelidítő halála	398.	Indiai és perzsiai örmények	398.
Az új magyar kormány	125.	„Kossuth a forradalom végnapjairól“	367.
Bákovi örmények	254.	Történeti útczelnevezések	62.
Czetz tábornok nyugdíjaztatása	293.	Voith Antal	222.

III. Irodalom és művészet.

	Lap.		Lap.
A lapok a Verzárszoborról	30.	„Hántesz Ámszoreá“	223.
A magyar emigráció Keleten	254.	Katholikus könyvkereskedés	192.
A nagybányai festőiskola	399.	Leo pápa, mint költő	126.
A regényíró özvegye	255.	Örmény költemények németül	191.
A román királyné ajándéka	159.	Örmény mese Napoleonról	127.
A „Tiszántúl“ az „Armenia“-ról	31, 62.	Örmény nyelv a párizsi egyetemen	159.
Boldog, megelégedett és hálás örmények	294.	„Pogány szokások őseinknél“	327.
„Die Donauländer“	94.	Régi örmény érmek	327.
Erzsébetváros monografiája	367.	„Világszép Erdély“	62.
Érdekes ajándék	367.	II. Vilmos a Keleten	295.
Gondolatok örményből	399.		

IV. Közgazdasági élet.

	Lap.		Lap.
A Besztercze-Borgó-besztercei vasút	127.	Gyümölcskertészet	127.
A magyar külkereskedelem érdekében	63.	Keleti érdekeink	255.
A párizsi kiállítás perzsa osztálya	223.	„Keletre Magyar“	327.
A párizsi világkiállítás	95.	Levél a szerkesztőhöz	63.
A termés Örményországban	31.	Magyar érdek Törökországban	296.
Előnyös takaró	32.	Magyarország jövőjéről	399.
		Magyar keleti akadémia	159.
		Ünnepnapon nincs vásár	192.

V. Mi újság az örmény világban.

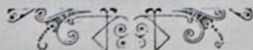
	Lap.		Lap.
A bulgáriai örmények . . .	192.	Nyolcz örmény árvaintézet	400.
A ciliciai katolikosz . . .	328.	Örmény dolgok . . .	256, 368.
A kaukasiai örmények . . .	256.	Örmény emlékek Indiában	160.
A nem-egyesült örmények patriarkhája	368.	Örmény műkedvelők Kal- kuttában	160.
A távrisi örmény nők . . .	64.	Örmény naptár 1899-re . . .	160.
A westminsteri herceg . . .	32.	Örmény-orosz árvaintézetek Törökországban	64.
Az amerikai örmények püs- pöke	96.	Örmények Uruguaiban . . .	256.
Az angol királynő levele . . .	32.	Perzsia római új követe . . .	128.
„Az örök háborúság földje“	224.	Politikai foglyok Törökor- szágban	296.
Ásékian Choren	400.	Rövid hírek	224, 256, 328.
Egy örmény tudós halála . . .	296.	Tömeges katolizálás	296.
Ébingség Vánban	128.	Új örmény kath. patriarkha	368.
Hájríg szavai	256.	Új zavarok Keleten	95.
Krimián körleveléből	160.		
Nubár pasa	128.		

VI. Képek.

Vajna Károly 1, Novák Antal 8, Mály István 33, Lusziánián Guido Örményország királyi hercege 97, I. Apaffi Mihály 116, II. Apaffi Mihály 117, II. Rákóczi Ferencz 123, I. József 124, III. Károly 139, Ázárián István örmény kath. patriarkha 161, Mária Terezia 173, II. József 181, II. Lipót 187, Gajzágó Antalné-Simay Irma 193, I. Ferencz 211, Deák hármasok 244, V. Ferdinánd 245, I. Ferencz József 248, Szamosújvár a déli oldalról nézve 280, Szamosújvár a keleti oldalról nézve 281, A város czimere 316, Sétatéri fenyves 317, Sétatéri vashíd 318, Sétatéri körönd 319, Kiss Ernő 329, Lázár Vilmos 329, Plaesintár Dávid 362, Karácsony Márton 369. Összesen 28.

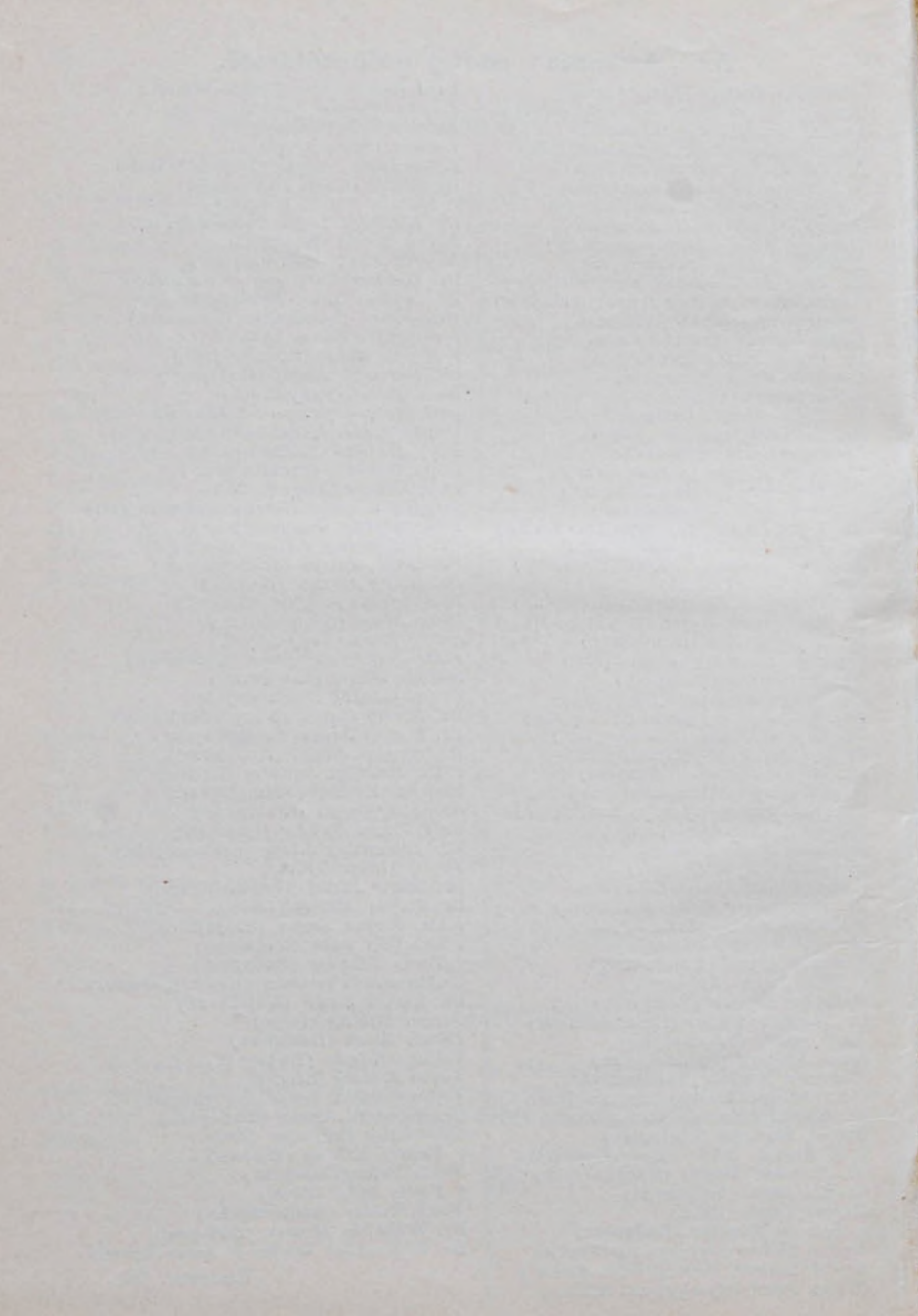
VII. Boriték. Tartalom.

A boritékon „Hazai krónika“ — és „Szamosújvári Híradó“ czim alatt összesen 26 oldalra terjedő olvasmányt adtunk. — Ezen füzethez van mellékelve az „Armenia“ 1899. évfolyamának tartalomjegyzéke.

Az „Armenia“ eddigi dolgozótársai.

- Ábrahám Zachar* (Szamosújvár)
Abrahánné Gámn Erzs (Sz.-újvár.)
Dr. Ákoncz Károly (Kolozsvár.)
Álexandé Kepri Anna (Szamosújvár.)
Áegdik Lukács (Erzsébetváros.)
† Azárián István (Koustantinápoly.)
† Bányaí Elemér (Szamosújvár.)
Bányaí Gratiana (Esztergom.)
Bárány János (Maros-Vásárhely.)
Bárány Lukács (Szamosújvár.)
Id. báró Bornemissa Károly (Deés.)
Czetz János (Buenos Aires; Amerika.)
Cselingárián Jakab (Budapest.)
Csiky Lukács (Erzsébetváros.)
Dr. Csiky Viktor (Seprős.)
Csontos János (Budapest.)
Duha Dávid (Újvidék.)
Dr. Erődi Béla (Budapest.)
Dr. Esterházi Sándor (Kassa.)
Esztegar Berta (Kolozsvár.)
Esztegar Gergely (Szamosújvár.)
Dr. Esztegar László (Budapest.)
Fáraó Simon (Csik-Szépvíz.)
Dr. Fejér Dávid (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Dr. Fejér Gerő (Gyulafehérvár.)
Felekiné Munkácsi Flóra (Budapest.)
Filép Gábor (Yasnád.)
Dr. Fogolyán Tivadar (Szamosújvár.)
Dr. Fogolyánné Iányai Blanka (Sz.-újvár.)
Dr. Gajzágó Béla (Kolozsvár.)
Gajzágó Ferencz (Szamosújvár.)
Gajzágó Manó (Budapest.)
† Gajzágó Salamon (Budapest.)
Gajzágóné Simay Irma (Kolozsvár.)
Dr. Gopcsa Jakab (Szamosújvár.)
Gopcsa Joachim (Szamosújvár.)
Dr. Gopcsa László (Budapest.)
Govrik Gergely (Erzsébetváros.)
Görög Joachim (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Harmath Domokos (Torda.)
Harmath Ilona (Torda.)
Harmath Lujza (Moson.)
† Dr. Háms János (Bécs.)
Dr. Herrmann Antal (Budapest.)
Hodorcán János (Szamosújvár.)
Hornyis Ferencz (Gattája.)
Horeáth Árpád (Kolozsvár.)
† Hüke Lajos (Kaposvár.)
Hummer Nándor (Budapest.)
Dr. Issekutz Viktor (Erzsébetváros.)
Józsa János (Szamosújvár.)
Józsa Jánosné (Szamosújvár.)
Kapatán Márton (Szamosújvár.)
† Karátsonyi Károly (Szamosújvár.)
Dr. Kádebbé Ferencz (Maros-Vásárhely.)
Kordán Mariska (Budapest.)
Gróf Kornis Viktor (Szent-Benedek.)
Dr. Kosután Tamás (Magyar-Úvár.)
Kovács János (Kolozsvár.)
Kozma Dóme (Deés.)
† Kozcsa Tivadar (Budapest.)
Krisna Klára (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Kritsa Konrád (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Kritsa Péter (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Gróf Kuun Géza (Maros-Németi.)
László Márton (Berlin.)
Lukács Béla (Budapest.)
Lunkai (Szamosújvár.)
† Markovits Jakab (Erzsébetváros.)
Dr. Mály István (Kolozsvár.)
† Márton Dávid (Lugos.)
Dr. Mártonfi Lajos (Szamosújvár.)
Merza Gyula (Kolozsvár.)
Mihálfi Imre (Szamosújvár.)
Dr. Moldován Gergely (Kolozsvár.)
Dr. Molnár Antal (Budapest.)
Moszfogián Csáeshádur (Bukarest.)
† Murádin János (Arad.)
† Novák Antal (Szamosújvár.)
Dr. Naricsán József (Budapest.)
† Oncs József (Nagy-Iklód.)
Oré Máté (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Ornstein József (Szamosújvár.)
Papp Bogdán (Szamosújvár.)
Papp Gusztáv (Szamosújvár.)
Papp Mózes (Nagy-Szeben.)
Pappné Kerekes Emilia (Szamosújvár.)
Páll Bogdán (Szamosújvár.)
Dr. Patrubián Lukács (Budapest.)
Placsintár Dávid (Szamosújvár.)
Dr. Réthy László (Budapest.)
Rudnyánszky Gyula (Szeged.)
Rusz János (Szamosújvár.)
Salak Róza (Nagy-Enyed.)
† Dr. Salzbauer János (Kolozsvár.)
Sándor József (Kolozsvár.)
Simai Gergely (Szamosújvár.)
Dr. Simay Gyula (Nagy-Várad.)
Dr. Simay János (Szamosújvár.)
Dr. Samosi János (Kolozsvár.)
† Dr. Szilágyi Sándor (Budapest.)
Szongott Kristóf (Szamosújvár.)
Szongott Margit (Kolozsvár.)
Gróf Teleki Sándor (Budapest.)
Dr. Temesváry János (Szamosújvár.)
Téglás Gábor (Déva.)
Dr. Tódor József (Gyulafehérvár.)
Dr. Torma Miklós (Deés.)
† Dr. Torma Zsófia (Szászváros.)
† Dr. Téli Iván (Budapest.)
† Törös Tivadar (Budapest.)
Dr. Turcsáné Placsintár Gizella (Kolozsvár.)
Dr. Turcsa János (Kolozsvár.)
Turcsa Mihály (Bécs.)
Tutsek Anna (Budapest.)
Vadnai Károly (Budapest.)
Vajna Károly (Szeged.)
Vajnáné Stock Leopoldin (Szeged.)
Dr. Vánbéri Armin (Budapest.)
Vásárhelyi Boldizsár (Deés.)
† Veszely Károly (Borbánd.)
Vikár Béla (Budapest.)
† Voith Antal (Bécs.)
Voith Miklós (Szamosújvár.)
Dr. Wliskoeki Henrik (Budapest.)
Dr. Wliskoekiné Dörfler F. Anna (Bpest.)

Vajna Károly.

Vajna Károly fegyintézeti igazgató.

A szamosújvári vár, mely a multban erdélyi vajdák, fejedelmek és kormányzók székhelyeül szolgált, 1786-ban fegyintézetté alakult át. Ennek a fegyintézetnek Vajna Károly a tizenkettődik igazgatója volt. És mivel elődei közül egyik sem élt a várossal oly jó viszonyban és a polgársággal oly megbecsülhetlen egyetértésben, kötelességemnek tartom róla most, midőn ez a derék, felejthetetlen férfiú körünkől eltávozott, egy pár rövid sorban megemlékezni.

Vajna Károly 1851-ben született Nagy-Enyeden, hol atyja a Bethlen-főiskolának tanvezető tanára volt. Szülővárosában végezte iskoláit, a jogot pedig a nagyszzebeni kir. jogakadémián hallgatta. 1874-ben lépett állami szolgálatba: a már felozlatott nagyenyedi első folyamodású kir. törvényszéknél mint jog-gyakornok nyert alkalmazást; de a következő évben Alsófehérmegye aljegyzői tollat ad kezébe; innen három év mulva a városhoz ment: tanácsosnak választották meg. Ebben a minőségben öt évig szolgált Nagy-Enyed városát. Innen ismét a megyéhez hívták, hol az árvaszék ülnöki teendőit végezte. 1887. elején lépett a börtönügyi pályára: midőn a szegedi kerületi börtönhöz ellenőrré nevezték ki. Szegedről ugyanolyan minőségben 1889 őszén áthelyeztetett a szamosújvári fegyintézethez, melynek 1895. júl. 8-ika óta volt igazgatója. Városunkból 1898. nov. 16-án léptettetett elő: ismét Szegedre ment igazgatónak.

Vajnáról, mint fegyintézeti igazgatóról szépen szól fő-tisztelendő Hodoreán János volt tisztvárosa; én őt mint társadalmi embert méltatom. Széles látókörrrel bíró mívelt, jó modorú férfiú, ki nélkülözhetlen tagja volt a mívelt köröknek; de azért nem vetette meg az egyszerű embert sem. Kötelességét példás pontossággal teljesítette. Érdeklődött minden iránt, a mi szép, jó, nemes. Egy perczig sem vesztegelt tétlenül: a munka, mely nemesít, volt élet-eleme. Ma Fadruszt viszi az örmény kath. plebániái templomba, hogy megmutassa neki az ott összehalmozott mükincseket;

más nap már Réthy Laura hangversenyét készíti elő. Ma fényes ebédet ad Hegyesi Mari tiszteletére és holnap a gymnasium segély-egyesületi gyűlésén szólal fel. Egyik héten az őskori telepen régiségeket ásat, másik héten az alagút eltűnt nyomait keresi. Ezt az időszakot idegen nyelvek tanulására fordítja, másikban magyar motívumokat fest. Most irodalommal foglalkozik; de megszakítja és a műkedvelők próbaelőadására megy. Ma a méhész-egylet ügyében fáradozik, holnap már aláírást gyűjt a korcsolyázók téli csarnokára. De ki képes a különböző téreket, melyeken oly sokat tett, bárcsak fel is sorolni? Azért még csak azt mondom, hogy társadalmunk Vajna Károly eltávozásával kipótolhatlanul sokat veszített.

Szongott Kristóf.

Örményország közélete az első Bagratidák idejében. ¹⁾

I.

Az Islam hódító hatalma óriási változásokat idézett elő a középkorban Ázsia térképén. Örményország egyike volt azoknak az államoknak, a melyekre először terjesztette ki uralmát Mohammed hiveinek mindent elsöprő áradata. Több mint kétszázötven évig volt hűbérese az arab kalifáknak Örményország, a midőn — a kilencedik század derekán — megállapította a Bagratidák birodalmát Ásod Bágátuni.

Mély gyökereket vert már akkor Örményország földjében az Islam. S lényegesen megváltoztak az ország ethno-

¹⁾ H. Daghaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893.

grafiai viszonyai is. A lakosság sok helyütt moslim elemekkel vegyült össze. Az új örmény államnak nem csupán a saját testében voltak moslim fejedelemségek; a határait is jóformán minden oldalról moslim országok vették körül. Délkeletről Áderbeidsán volt szomszédja; délnyugatról más moslim terület, Amid országa. Ezen a vidéken Táron volt az örmény határkerület, „az örmény birodalom első tartománya“.¹⁾ Kelet és Észak felé a kaukázusi országokig nyult az örmény birodalom, mert Albania és Gruzia, melyek fejedelmét az örmény királyok hűbéreseiknek tekintették, az örmény birodalom alkotó elemeivé lettek. Északnyugaton az örmény terület Kárinig-Erzerumig²⁾ s Egerországig-Guriáig (Ekerác) ért. Ekként majdnem egész Nagy-Örményország a szomszédos területekkel együtt a Bagratidák uralma alá került. Ezt a kiterjedést többé soha nem érte el a keresztény Örményország.

Az összes örmény fejedelmek, valamint a gruz, albán és moslim fejedelmek is az örmény birodalom határain belül hűbéri viszonyban voltak a királyhoz. Ez a viszony abból állott, hogy hadi szolgálatot kellett a király seregében teljesíteniök és sarcot fizetniök. A királynak viszont kötelessége volt védelmében részesíteni a kül- vagy bel-ellenség által háborgatott fejedelmeket, fentartani hűbéresei közt a békét s hódító vágyaiknak korlátokat szabni. I. Ásod, kinek törekvése oda irányult, hogy az egyes fejedelmek jogkörét a királyi hatalom érdekében minél szűkebb körre szorítsa, avval is biztosította függésüket, hogy a fejedelmi hatalom birtokába lépésük előtt meg kellett erősíttetniök a király által. Általában véve a király volt az ország ügyeinek tulajdonképeni intézője, az abszolút monarcha. Az adókimvetés joga teljes mértékben őt illette.

Egyébként az egyes fejedelmeknek a saját területeiken szabad kezük volt. Leghatalmasabbak voltak közöttük a keleti és nyugati Sznidák és az Árdzrunidák. Hatalmuk-

¹⁾ Histoire des Ardzrouni, par le Vartabjed Thoma Ardzruni, Saint-Petersbourg, 1874. III, 265. l.

²⁾ Saint Martin, Histoire d'Arménie par le patriarche Jean VI. dit Jean Catholicos. Ouvrage posthume, Paris, 1841. 72. l.

ról bizonyosságot tesz az a körülmény is, hogy Szémpád, a keleti-synida nagyfejedelem a 903-ik év folyamán egy-maga tizezer harczost állított fegyverbe.

Ásod Bágrátuni a katolikosznak, az összes örmények főpapjának a megválasztását kizárólagos királyi joggá tette. Már atyja, a hős hadvezér, Szémpád, V. János halála után egy Zachariás nevű világi embert szenteltetett fel katolikoszszá. Ennek halála után, 876-ban György püspököt nevezte ki Ásod katolikosznak, a nélkül, hogy a birodalom nagyjai közül egyetlen egyet is megkérdezett volna. A király után a katolikosz levén a legfontosabb személyiség egész Örményországban, evvel a joggal Ásod erőteljes támaszát biztosította a saját hatalmának. A katolikosz nemcsak egyházi, hanem adózási ügyeknél is¹⁾ a fő szerepet vitte s az örmények és szaraczenok, valamint az örményeknek önmaguk közt való viszálykodásai-ban is döntő súlya volt a szavának, melyhez akárhányszor az egyházi átkot is csatolta. Előbb közvetlen levelezésben állott magával a mohamedán kalifával is,²⁾ sőt arab helytartóknak hivatalaikba helyezésére és elmozdítására is fel volt hatalmazva.³⁾ Ezekről a teendőktől megszabadította Ásod Bágrátuni. S jellemző az örmény birodalomra nézve, hogy a főpapság mindezek daczára nem jutott összeüt-közésbe a világi hatalommal, a minek abban rejlik a magyarázata, hogy az örmény egyház tisztán nemzeti egyház.

A király vasallusa volt a kalifának s mint ilyen sarczot fizetett s seregével támogatta őt hadi vállalataiban. Nem maradt fenn semmi adat arról, vajjon a Bagratidák idejében is mondtak-e az örmény templomokban imákat a kalifa életeért; annyi azonban tény, hogy még Elias katolikosz (685—705) Abd-Almalik kalifáért imákat mondatott Örményország templomaiban.

¹⁾ Ghevond (VIII. század), Az arabok hadjárata Örményország ellen, Sáh-názá-re-án vártábéd francia fordítása. Páris, 1859. IV. 33. l.

²⁾ Moses Calanecatuesis continuatus, Albania története. Emin kiadása. Moszkva, 1861. III., 237. l.

³⁾ Cshámcsián Mihály, Örményország története a világ teremtésétől 1784-ig. Velence, 1784. II., 402.

Bogha mohammedán vezér Örményországnak 855-ben történt leverése után Abraham nevű „chiliarch“-ot hagyott vissza az országban avval az utasítással, hogy „az örmény fejedelmek helyett uralkodjék s az adókat szedje be“. Nem tudjuk, meddig viselte hivatalát ez az Abraham; azonban már 862-ben Ásod Bagratuni volt felruházva Örményország kormányzójának s az adók kezelőjének tisztével. Ugy az arab, mint az örmény források ennek daczára tovább is említést tesznek örményországi „osztikán“-ról, helytartóról. Így pl. az amid-i helytartót, Ise Ibu seiket (870—882) Örményország „osztikán“-jának nevezik¹⁾ s halála után a király arra kéri a kalifát, hogy Ahmed Ibu Chaled-et nevezze ki „osztikán“-nak. Ez az ember, úgy látszik, Ásod életében az utolsó „osztikán“ volt, minthogy csakhamar végbe ment az Ásod megkoronáztatása s ettől az időponttól a király haláláig nyoma sincs többé az „osztikán“-nak, a mely körülményből azt következtették, hogy az örmény király egyenesen a kalifának szolgáltatta be az adókat.

Midőn azonban a sadjiták 890-ben az áderbeidsáni helytartósághoz jutottak, újra életbe lépett az osztikáni hivatal s a sadjiták jogot nyertek arra, hogy Örményország adóját átvegyék és Bagdadba küldjék. Midőn az osztikán háborút viselt a kalifának ellenségeivel, igénybe vehette az örmény király segítségét, de csak akkor, ha a kalifa megengedte. Viszont az örmény király is számíthatott az osztikán segítségére oly háborúban, a melynél a kalifa is érdekelve volt. Ha pedig a kalifa érdekei úgy kívánták, az osztikán ellen is harczba kellett szállania az örmény királynak, a mint ez 907-ben meg is történt. Ily esetben azonban elengedték neki az évi adósarczot, hogy fedezhesse abból a hadviselés költségeit.²⁾

Igen érdekes annak megvizsgálása, hogy mennyi adót fizetett Örményország a kalifáknak a Bagratidák alatt. I. Muavia kalifának s III. Nerszesz katolikosznak idejéből,

¹⁾ Detrimery, Recherches sur un personnage nommé Iça (Mémoire sur l'hist. orient). I. Paris, 1854.

²⁾ Weil G., Geschichte der Khalifen, Manheim, 1846—1851. II., 535.

a hetedik század közepe tájáról fenmaradt egy értesítés, mely szerint az örmény főurak összegyűltek s meghajolván a kalifa fenyegető követelései előtt, évenként ötszáz „dáhekán“-t¹⁾ ajánlottak meg, hogy biztonságban és háborítlanul maradhassanak a birtokaikon. Tudjuk továbbá, hogy Hisam és II. Meruán kalifák idejében (724—750) az örmények egyáltalán nem érezték az adók terhét, sőt a hadi felszereléseikre még ők kaptak a kalifától százezer pénzdarabot.²⁾

Az első Abassidák alatt elmaradtak ezek a százezer pénzdarabok; az örményeknek saját költségükön kellett magukat felszerelniök a háborúra s az adók nagyon megnövekedtek. Abul-Abbas idejében mindenkinek több „zuza“-³⁾ fej-adót kellett fizetnie. Abu Dsafir Almanzor alatt pedig (754—775) majdnem elviselhetetlenek voltak a terhek Örményországban úgy, hogy véres felkelések törtek ki. Ezek a zsarolások még Harun al Rasid kalifasága idejében is tartottak. Egy szivtelen görög convertita Ibn Doke, hallatlan brutalitással és könyörtelenséggel hajtotta be Örményországban az adókat. Örményország nagyjai elvérzettek a bagrevandi ütközetben, többé senki sem vethetett korlátokat a saraczenek zsarolásainak. Az örmények odaadták mindenüket s kivándoroltak Görögországba. Egyszerre tizenkétezeren vettek búcsút szeretett hazájuktól s az Akampsis folyón görög földre keltek át. A saraczenek utánok siettek s fegyveres erővel terelték vissza a szerencsétlen kívándorlókat.⁴⁾

A Bagratidák uralomra jutása ebben a tekintetben is üdvös változással járt. A 909-ik évből bizonyítékunk van arra nézve, hogy az örmény király évenként csak hatvan-ezer „dáhekán“-t fizetett adóban, a mi arányban sem áll avval, a mit a mai örmények fizetnek a padisáhnak. Egy

¹⁾ Egy dáhekán (a török arany-dinar) értéke a mi pénzünk szerint tizenöt koronára tehető.

²⁾ Valószínűleg „dram“ (a török dirhem, a görög drakma). Értéke megközelítette a mi koronánkét.

³⁾ „Zuza“ syriai aprópénz. Értéke az örmény „dram“-ének felelt meg.

⁴⁾ G h e v o n d. Az arabok hadjárata, VIII. 200 l.

871-ik okmányból pedig kitűnik, hogy a virágzó Arux községnek mindössze tizenkét „dram“ volt az adója.¹⁾ Hogy a Bagratidákat csakugyan felette csekély adósarcz terhelte, kitűnik abból a sok templomi és kolostori építkezésből is, a melyek Örményországban ez időszak alatt történtek. A kalifáknak ez a szelid bánásmódja abban leli magyarázatát, hogy az örményekkel mindenkép fenn akarták tartani a jó viszonyt, nehogy az ősi ellenség, a bizanczi birodalom szövetségébe kergessék örmény hűbéreseiket.

— A második közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

† **Novák Antal.**

A mult 1898-évben nagy veszteség érte főgymnasiumunk tanári karát. Még jól be sem gyepesedett sírhantja szeretett volt kar-társunknak: Novák Gerőnek, ki-nek porhüvelyét jún. végén adtuk át az anyaföldnek és öt hónap mulva nov. 30-án már kiragadta körünkből Novák Antalt is a kegyetlen halál. Csak rokonok voltak; de testvér testvérehez úgy nem ragaszkodik, mint a hogy ők egymást szerették. Eddig két Novákunk volt a testületben, most nincs egy sem. Fáj a veszteség; de nem panaszkodunk: „Legyen meg a Te akaratod.“

Apja innen szakadt ki, de boldogultnak születéshelye Székely-Keresztur. A gymnasium négy felső osztályát Szé-

¹⁾ Stephanos Orbelján (XIII-ik század) Sziunikh története (Sáhnázár kiadása). Páris, 1859. I. 261. l.

kely-Udvarhelyt tanulta, itt tett érettségi vizsgát is. Azután felment Budapestre, hol a műgyetem előadásait három évig hallgatta; de tanulmányait nem fejezhette be, mert besorozták katonának. A rendes három év eltelte után a kolozsvári egyetemre jött, hol a bölcsészeti kar polgárai közé iratkozott be. Kétúnon tanult: kétszer nyert dolgozataival pályadíjat. A mennyiségtan és természettan volt választott szaktárgya. Kezében volt már jeles képesítése, de még nem volt állomása. Nekem írt, hogy járjam el dolgát. Megválasztottuk a szamosújvári népiskolához tanítónak. Ebben a minőségében igen hasznos, módszeres számtani kis munkát írt és adott ki saját költségén. De meghalt Czetz Gergely és helyét a városi gymnasiumnál boldogult foglalta el. Nagy tudással és jó kedvvel tanított: azért munkáját siker koszorúzta. Jól bánt növendékeivel, helyes módszert követett. Nemesak nem irtózott a munkától — pedig beteges volt, — de sőt kereste a munkát. Tanári teendői mellett tanított régen az ipariskolában is és a „Kisegítő-takarékpénztár“-nak több éven át könyvvezetője volt. Ha a napi zárás után a napló és a pénztárkönyv végösszegei között történetesen különbség mutatkozott, csak reá nézett a pénztárkönyvre és rögtön felfedezte a hibát. Sebesen és pontosan számolt. A milyen nagyon szerette a hazát és a magyarságot, épp olyan erős matematikus volt. Látta, tudta, hogy az örmény „magyarabb a magyarnál,“ azért nem idegenkedett az örmény sajátságoktól. Nemesak gyönyörködött a szép örmény egyházi énekben, de sőt akárhányszor ő maga is énekelt a templomban. Jellemes, talpig becsületes ember volt. Mindenki szerette. 18 évet töltött a tanítás terén; tizenhét évvel ezelőtt lépett szeretett nejével: Simay Pepivel házassági frigyre. Negyvenhét évet élt. Legyen emléke áldott!

Sz. K.

Emlékszobor.

Ama figyelemreméltó mozgalom, melynek nemes célja: Szamosújvárt, a főtéren, e város egykori alapítójá-

nak, Verzereskul Oxendiusnak, ki az e hazába beköltözött örményeknek valóságos felszentelt kath. püspöke volt, drága emlékét egy díszes szobor felállítása által megörökíteni, — engemet is kellemesen érint; azért készséggel törekedem arra, hogy eme rég óhajtott terv végrehajtassék, illetőleg a jelzett szobor költségeinek fedezésében az adakozók minél számosabban vegyenek részt; mivel mindnyájunk részéről így vélem leróva: a köteles hála, kegyelet adóját az iránt, ki annak idején nemzetének nagy jótévője volt és az örményeknek fénycsillaga, nemes büszkesége marad mindenha.

Tudom, hogy sokan vannak, kik mielőtt áldozat-fillérekkel hozzá járulnának e szép cél előmozdításához, nagy érdeklődéssel óhajtják tudni, hogy ki volt Verzereskul Oxendius? Ki volt ez a főpásztor, kinek jól betöltött apostoli küldetése, bölcs s önfeláldozó gondoskodása mindnyájunkat áldott emléke iránt örök hála kötelez?

Ime tehát itt közlöm a majdnem 200 év előtt leáldozott életének, bennünket közelről érdeklő ismertetését.

Ez a nemzeti főpásztorunk, Erdélyben a második s fájdalom! mindezideig az utolsó! Verzereskul Oxendius születésének sem helyére, sem idejére nézve világos s határozott adatokkal nem rendelkezvén, a hagyomány következő soraira szoritkozom.

A gyergyó-szent-miklósi örm. kath. plebánia történelmének II. fejezetében a valódi apostoli ihletű és buzgalmú főpap **Bocsánczi** néven van megörökítve. A leMBERGI örm. kath. érsek, Hunánián Vártán, ki, mint látszik, Verzereskulnak családi viszonyait jól ismerte, 1687-ben kelt iratában azt mondja, hogy Verzereskul Oxendius Lukácsnak volt fia; később 1691-ben kelt okmányában szintén **Bocsánczinak** nevezi boldogult püspökünket; következőleg **Botusán**, Moldva e néven ismeretes városa volt születési helye. A mi az időt illeti, valamint Ilyés András, az „Ortus et progressus variarum in Dacia gentium“ szerzője, úgy Benkő József is Verzereskul Oxendiusról azt mondják, hogy 1684-ben Rómából mint felszentelt pap jött Erdélybe, miután ott a kath. világ központjában 14 éven át az egyházi és világi tudományokban kiképezte

magát. Tehát Rómába 1670-ben mehetett és ha ekkor legalább 15 éves volt, úgy születési évét 1655-re tehetjük.

Tekintettel a viszontagságteljes körülményekre, melyek közt Moldva-Oláhországban őseink éltek, minden kétség kizárásával áll az, hogy az ifjú Oxendius Botusán városában schizmatikus szülőktől származva, eretnek tanok vallásában nevededett fel. De talán felsőbb sugalat által indíttatva, Rómába megy és itt az Orbán-féle intézetben 14 évig tartozkodik. Miután ez idő alatt úgy a világi, mint az egyházi tudományokat kitünő sikerrel elsajátította, eretnekségéből kivetkőzik és pappá szentelteti fel magát.

Nemsokára ezután hitküldéri minőségben azon határozott szándékkal jő Erdélybe, hogy az ide megtelepedett schizmatikus örményeknek a kath. vallás hit-elveit hirdetvén, őket a kath. egyház aklába visszavezesse. — Felkeresi tehát Oxendius nemzetbélieit Erdélynek minden zugában. Fáradságot nem ismerő buzgalommal, lankadatlan erélylyel és széleskörű tudománnyal hirdeti mindenütt a kath. egyház igaz tanait; tévedéseiket is megnyerő módon tüntetvén fel, ezeket megczáfolja. — Mindazáltal az örményeknél, kik mereven ragaszkodtak a tévelyhez, a megtérési szándék késik. Zilifdár Minász schizmatikus püspökük, kinek vezérlete alatt jöttek volt be e hazába az örmények, több alárendelt papjával együtt, hatósan gondoskodott arról, hogy népe az új tannak ellenszegüljön. Sőt a nép annyira ment, hogy a buzgó hittérítőt a kormányshoz beadott kérsben, vallás- és csendháborítónak kiáltván ki, áldásos működésének betiltását szorgalmazta.

Mindezek daczára az apostoli lelkületű Verzereskul nem kimélt fáradságot, nem rettent vissza a veszélyektől, melyek útjában környezték; sőt akkor sem rendült meg, midőn Beszterczen Zilifdár, a schizmatikus püspök székhelyén, mint egy második István vértanút megkövezték. Ekkor kevés hja volt, hogy hitkövetsége életébe nem került; még életének veszélyeztetése mellett állhatatosan s kitartóan hirdette nemzete fiainak a kath. vallás hitelveit. — Végre Isten megelégedéssel tekint le alázatos szolgájának rendületlen küzdelmére és kitartó munkásságára. A háborgó tengernek csendet parancsol! Az ellenszegülők szívében a

hitelenség jégkérge olvadozni kezd, elméjüket mennyei világozság szállja meg; ámulattal telnek meg, midőn látták, hogy Oxendius a lelkek üdve iránt mily lángoló szeretetet nyilvánít; bámulatra ragadja őket a fiatal pap élet-szentsége és bölcs szónoklatainak hatása alatt csoportosan jelentkeznek a megtérésre.

Azonban a megtérés munkáját leginkább az mozdította elő, hogy maga az agg püspök Minász is, ki Beszterczén lakott ugyan, de nemcsak az erdélyi örmény kompániának, hanem a moldovai szakadár örményeknek is főpásztora volt, előbbi tévelyeiről meggyőzötve, az első közt késznek ajánlkozott a kath. vallás hitelveinek elfogadására. Oxendius végtelen örömmel látja, mily gyorsan követik püspökük példáját a hívek s mennyire általános most a megtérés. — Mintha kissé pihenőre térne, enged az agg püspök kérésének s vele megy Lembergbe, hol a pápa követe Pallavicini bíbornok előtt ünnepélyes hitvallást tesz s föloldoztatva eretnkségétől, mint kath. püspök tér vissza övéihez, kiket többé már nem láthatott, mivel útközben nagy beteg lett; visszaesik régi bajába, melyben előbb huzamosabban szenvedett; ez a betegség még megtérése évében 1686-ban véget vetett életének.

Eme váratlanul bekövetkezett szomorú esetről értesülvén a lemergi örmény érsek, Hunánián Vártán, ki bizonyos mérvben egyházi főhatóságot vélt gyakorolhatni az Erdélyben letelepedett s már a kath. egyház kebelébe visszatért örmények felett, a főpásztortól megfosztott hívek lelki szükségén úgy segített, hogy a székhelyén 1687. február 13-án kelt kinevezési okmánylyal, addig míg az apostoli szentszék által az elhalt helyébe más püspök nevezetnék ki, az ismert hitküldért, Verzereskul Oxendius általános helyettesé és administratorrá tette.

Ekkor Verzereskul, mint püspöki helyettes, nagyobb joghatalommal felruházttatva, — úgy is térítési útjában már annyi akadályt nem talált, — emez áldásos s üdvös foglalkozását mind nagyobb s nagyobb eredménnyel folytatta; végre azon papság része is, mely eddig vonakodott egész szívből és őszinte odaadással ragaszkodni a kath.

hitelvekhez, kijelentette, hogy engedelmeskedik a római Szentszéknek.

A térítési műnek betetőzése közeledvén, a püspöki helyettes az íránt tett intézkedést, hogy a hívek gyülekezetéből küldöttség menjen fel Lengyelországba az örmény érsekhez és a fontos ügy állapotáról vigye meg az örvendetes hírt. A megválasztott küldöttséghez a papok közül is többen csatlakoznak. — Hunánián, az örmény érsek a küldöttséget kiváló jóindulattal fogadja; az örvendetesen elhangzott jelentés után a kegyes főpap mindegyikre áldását adja. Hasonló jó fogadtatásban részesülnek ezek mindnyájan Pallavicini utódja, Cantelmus bíboros és varsoi nuncius részéről is, kinek beleegyezésével, az előbbi, mint örmény érsek előtt ők, mint az erdélyi örmény telepek képviselői az egész örmény egyház nevében a szent egyesülés és engedelmesség esküjét leteszik, azután egy írásban foglalt kérést adnak a főpap kezéhez, esedezve, hogy ügyüket atyai pártfogásába vegye és iratukat jó indulatúlag terjessze fel az egyház fejéhez, kitől ők maguknak püspökül Oxendiuust kéri. Kérésök Rómában atyai szeretettel fogadtatott. XII. Incze pápa szent áldásának küldése mellett, teljesítette is azt, a miként erről a lemergi érsek bizonyosságot tesz, sőt 1691-ben kelt okiratában nyilvánosságra hozza, hogy Verzereskult ő a jelzett év július 30-án „aladini“ püspöknek fel is szentelte.

Oxendius püspöki székét Beszterczére tette, hol sok küzdelme támadt most már nem hiveivel, mert a megtérés munkáját már teljesen befejezte, hanem a szászokkal, kik rég rossz szemmel nézik a körükben megtelepedett örményeket. — Ő, ki övéinek nemcsak főpásztora, hanem tanács-adója és vezetője is volt, atyáskodó gondjait hivei társadalmi viszonyainak állandósítására fordította. Szomorúan szerzett tapasztalatok után látván azt, hogy kedves övei a szászok közt békét és nyugalmat nem élvezhetnek, arról gondoskodott, hogy hivei számára egy külön várost alapítson.

De midőn népe érdekében fáradozik és telepedési helyeit, útasítva s vigasztalva őket, bejárja, a tatárok elfogják s Törökországba viszik, hol három évig nyomorgott,

Innét csak a karloviczi béke után szabadulhatott ki. — Bécsbe ment és I. Lipót királytól egy örmény város alapítására engedélyt eszközölt ki. Kezében a kapott engedéllyel első választása Görgény-Szent-Imrére esett, hol neki magán birtokai voltak; később azonban e szándékától eláll és más hely után néz; tetszését a Kis-Szamos jobb partján a „Martinuzzi“-vár körül elterülő kies völgy nyervén meg, az alapítandó örmény város helyeül ezt választja.

E helyen az első házat ő építteti fel maga magának. Az általa ide hozott mérnökkel, saját izlése szerint ő méreti ki az utcákat; azután felhívja hiveit, hogy Besztercze, Görgény, Felfalu, meg más helységekből ide jöjjenek és építsenek maguknak házakat. A szeretett főpásztor felhívásának sokan engedelmeskedtek s csakhamar az egykori falú (Gerla) helyén egy szép kis város emelkedett. S ez — Szamosújvár! Ha a történelem elismeréssel emlékszik meg Verzereskul Oxendiusról, Szamosújvár alapítójáról, mi örmények első sorban hálával s kegyelettel tartozunk emlékének.

A buzgó és szolgálatkész főpap nemcsak az örményeknek, hanem a róm. kath. hiveknél is végzett püspöki teendőket. De ezt okmányokkal bebizonyítani — azt hivem — fölösleges. Elég azt tudni, hogy Ilyés András, az erdélyi róm. kath. püspök 1697-ben kénytelen volt az erdélyi kir. kormányzéknek Tordán, a jelzett évben kelt felszólítása folytán Erdélyből kimenni. A főpásztoruktól megfosztott róm. kath. hivek Oxendiusnak: az örmény püspököknek szivességét vették igénybe; miként püspöki ténykedéseiről felvett parochialis jegyzőkönyvek, meg domus historiák tanuskodnak.

Tagadni nem lehet, hogy az örmény nemzetnek sokoldalú előnyére s társadalmi előmenetelére szolgált azon körülmény is, hogy főpásztorunk, kinek műveltséggel párosult széleskörű nagy tudása az előkelők, az ország nagyjai előtt ismeretes lévén, fontos küldetésekben, országos ügyekben tekintélyét és befolyását felhasználták.

Verzereskul Oxendius, ki az udvar előtt kedvelt egyéniség volt, 1712-ben újra Bécsbe megy, hogy letelepedett honfitársainak adózási és kereskedelmi viszonyait rendezze,

meg hogy a már felépült Szamosújvár számára szabaddalmi kedvezményeket, diplomát eszközöljön. Nagyon fontos ügyek ezek, melyeknek édes övéire nézve előnyös keresztülvitele a lángbuzgalmú főpapnak igénybe vették nagy eszét, befolyását és minden idejét. Mégis nem ment a dolog oly gyorsan; mert több oldalról támadásokkal találkozott. A rossz-akarat akadályokat gördített útjába, mely akadályoknak elhárítása sok s hosszú idejébe került. — Bécsben majdnem három évig tartozkodott. Hívei nagyon várják hazajövetelét. Irtak is neki; az irat, mely 1714. évi kelettel bír, így hangzik: „Doctor Oxendius lelki atyánknak. Ohajtjuk és igen vágyodunk látni; várjuk hazajövetelét, hogy viszont lássa az Erdélyben Szamosújvárt, Görgényben, Ebesfalván és Gyergyóban lakó és bajokkal küzdő népét.... Mi mindnyájan tudjuk, hogy Szentatyaságod mindnyájunkért fárad, jár; tudjuk hogy járt a királynál, mindennemű ügyeinket elintézi, vagy már el is intéztettek mind adó-, mind egyéb ügyeink.“....

Azonban hívei híjába várták, mert Bécsből többé vissza nem jött. 1715. évi márczius havának első felében egy délután kocsikázás közben hirtelen rosszul lett és a mérgezés nem minden gyanúja nélkül, körül-belől 60 éves korában meghalt. De végrendekezett. A végrendelet Bécsben 1715. évi márczius 4-ről van keltezve. Itt végrendeletének csak azon része érdekel minket, hol utódról gondoskodik; ebben így szól kedves híveihez: „Isten előtt ajánlom nektek, hogy mindnyájan egybegyülve, kérjétek a hitterjesztő Congregatiót, hogy püspökül nektek tisztelendő Stephánovics István úrat szentelje fel.“

Stephánovics István, kit Verzereskul utódaul szemelt volt ki, szintén tesz említést a megmérgezésről; de hogy ki és miért cselekedte ezt, mind maig homályban van; habár nem lehetetlen, hogy némi alappal bír a sokáig fenmaradt gyanú, melyről többször én is hallottam néhai Gábrus akar tanáromat szólani, ki azt mondotta, hogy Verzereskul váratlan halálát a görgényi úradalomnak, mely püspöki dotatióját képezendette volna, felajánlása okozta. Arról pedig, hogy porrészei hol nyugsznak, egyedül Lukácsi, Szamosújvár egykori nagynevű esperese nyilatkozik,

állítván, hogy Bécsben a lipotvárosi misericordiánusok templomában van eltemetve. De a szerzetes atyák erről mit sem tudnak.

Az áldott emlékü örmény püspöknek korán s váratlanul bekövetkezett halála mély gyászba borította az öszszes erdélyi örményeket, kik benne nemcsak főpásztorukat, hanem minden ügyeik vezetőjét és gyámolítóját veszítették. S ime! drága elődeink e veszesség fölött érzett keserű fájdalma, bánatteljes gyásza egész nagyságában akkor állott be, mikor minden fáradságuk, igyekezetük és kérelmök daczára főpásztor nélkül, árván hagyattak. — Mi pedig akár a kath. vallás megtartása és gyakorlata, akár a haza iránt tanusított hűség és polgári erények tekintetében előnyös elismerésben részesült őseink méltó unokái, ezen árvaság keserű következményeit — fájdalom — 200 év óta hordozzuk. — De félre az itt előtörő kellemetlen gondolatokkal. Vessünk fátyolt a multból örökölt és oly sokáig viselt fájdalmas helyzetünkre; hátha Isten elküldi még, vagy már el is küldte azt a férfiút, ki az örmény szer-tartású egyház jogos feljajdulását megérti, megszivleli s rá kívánatos gyógyírt helyezni nem vonakodik. Mi tegyük meg most kötelességünket, melylyel magunk iránt tartozunk. A szamosújvári Verzereskul-szobor-bizottság felszólítására tehetségünk szerint készséggel járuljunk hozzá adományainkkal, hogy néhai főpásztorunk emlék-szobra minél előbb ott díszelgjen Szamosújvár főterén; először, mert az erdélyi örménység metropoliszának elnevezett város alapítója ő volt; másodsor, mert az ő apostoli ihlettségének, főpásztori buzgóságának köszönhetjük, hogy a kath. egyház tagjai vagyunk; harmadsor, mert polgári létünk s fenmaradásunk alapját ő vetette meg. Szóval nagy bölcsességének, lankadatlan tevékenységének és nemzete iránt az önfeláldozásig táplált lángoló szeretetének kell betudnunk azt, hogy még megvagyunk. — Mindnyájunk hozzájárálásával tehát — hadd — fennen díszelgjen ezen emlék-szobor, mint a nagy nevü püspökünk iránt mélyen érzett s kegyeletben folyton őrzött hálánk maradandó piedestálja.

Midőn jelen soraimat a nyilvánosság terére bocsátom, azon lapszerkesztőket is, kit felszólalásomnak fontosságot

tulajdonitanak, tisztelettel kérem, kegyeskedjenek ezen sorokat átvenni. — Egyszersmind a kegyes adakozók figyelmébe ajánlom, hogy ezen célra szánt adományaikat vagy a közelükben talált gyűjtőivekbe irassák be, vagy a szamosújvári bizottsághoz, vagy Szamosújvárra az „Armenia“ szerkesztőségéhez küldjék be. E lapban lesznek az összes adományok nyugtázva.

Fáraó Simon.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRAFIÁJA

(Harmadik folytatás.)

De beszéljenek az adatok!

1797. évben egy rabasszony, hogy szégyenét eltakarja, a fiát a pervétába ölte. 1822 évi 11930. sz. a. k. kir. főkörmányszéki rendelet így szól: „Miatán a rabok le szokták magukat inni, a várnagy jövőre vigyázóbb legyen.“ 1838—371 sz. kir. főkörmányszéki irat: „Gondosan örködjék, nehogy a várban többé hamis pénz készítettessék.“ 1839 február 26-án kelt várnagyi jelentés: „Midőn várnagyi hivatalomhoz kezdettem, álmélkodtam azon, hogy ezen fenytéki házban mennyi excessusok és minemű bűnök divatoztak. Ugyanis: a dologtalanság, engedetlenkedés az altisztekkal, a várnaggyal való vakmerő szembeállítás, a részegeskedés, veszekedés, vérengzés, mindennemű csalárdkodás, az uzsoraság, a paráznaság (sodomia), a lopás, mindennapiak, s ki hinné, hogy az 5. és 7. számú sötét kaszamatákban, melyeknek némely szegleteiben oly sötétség vagyon, hogy aki oda nem szokott, még az ujját sem láthatja, a pénzen való csalfajáték (paklizás) foly.“ Majd 1839 október 20.-iki várnagyi jelentés mondja: „A munkára menő rabok a velők menő katonát seducálják, s bemenne a korcsmába együtt isznak, s haza jövén részegen itthon garázdálkodnak; s ha bűn-

tettetnek, fenyegetnek, a mint szokásuk mondani: „Majd egyszer lesz itt, a mi nem volt.“

Ha a rab büntetését eltöltötte, compassualis mellett haza bocsátották. 1787—1797 között a vár inspectorai bocsátották haza a rabokat hitletétel és cautio mellett. Mi a kir. főkormányzék tudomására jutván, megpirongatta őket.

1797 augusztus 3-án 20 rabot besoroztak katonának. 1797. augusztus 26-án 2060. sz. alatt kelt kir. főkormányzék-i rendelet: „Ha a rab sententiájában benne van, hogy a sérelmessel vagy károssal béküljön ki, addig a várból ki ne bocsássa, míg testimoniumot nem hoz, hogy a sérelmessel és a károssal kibékült, vagy megfizetett nekik.“ 1806. november 12. kelt várnagyi jelentés: „Hunyadmegyéből egy Bogya Juon nevű rab küldetett ide holtig való rabságra. Innen azonban megszökött. Most újra csak Hunyadmegyéből 10 évi börtönre küldötték ide. Kérdi a kir. főkormányzék-tól: melyik sententiához tartsa magát? 1806 október havában egy kaszamatából 20 rab szökött meg. A királyi kegyelemmel szabadult rabok reversalist tartoznak magukról adni; 1815 január 20-án 526. sz. a. kir. főkormányzék-i rendeletnél fogva királyi kegyelemmel szabadult Rácz Ferencz reversalisa ekképen szól: „Magamról ezen szoros kötelező levelemet adom, hogy én életem fogytáig senkit, se szóval, se cselekedettel meg nem bántok. Előjáróimat tiszteletben fogom tartani, kárt senkinek sem teszok, mindenféle alacsony társaságot elkerülök, egyszóval mint legjobb erkölcsű hazafi és polgár fogom életemet folytatni és elvégezni. Miről ha megfejtkeznek, egy keserves rabság legyen az én szenvedésem.“

1835. augusztus 21-én 8720. sz. a. kir. főkormányzék-i rendeletnél fogva a szabaduló rabok az úgynevezett „Billiárd“-alapból segélyt és a „Lotteria“-jövedelméből stationként 6 kr. utazási és ételmezési pénzt kaptak.

II. K O R S Z A K.

(1850—1868).

A szabadságharc lezajlása után beállott visszahatás korszaka hazánk közjogi szervezkedését felbontotta.

Új irányban, új intézkedéseket honosított meg. Ezek közül a fegyházat érintő intézkedése azt ideiglenes országos fegyháznak (K. k. Provisorisches-Landes-Strafhaus) nyilvánította. A régi vármegyei rendszerben a vár és a mellette levő Kandia Belső-Szolnok-megyéhez tartozott, adót és közmunkát oda fizetett, míglen a város Doboka-megye területébe volt bekebelezve. E különválás sok kellemetlenséget okozott a vár és városi előljáróság között. Most e választalat lerombolták és a vár alkalmazottjait is polgári ügyeikben a városi joghatóság alá rendelték. Rácz Pétert, a strázsamestert és 25 hajdút hivatalukból felmentették, illetőleg elbocsátották. A közszolgálatba a német nyelvet vezették be. Az akkori fegyintézeti igazgatói állás (Strafhaus-Verwalter) mellé egy ellenőri állást szerveztek. E korszakból az első ideiglenes Verwalter Ferrari Ernst (1850—1854) Max. Ferdinand ezredbeli nyugalmazott hadnagy, ki a forradalom alatt mint politikai fogoly vezekelt a várban. Kellemetlenségei voltak a tisztviselőivel és a tekintélyére mit sem hajtó rabokkal. Azért 1854-ben, a provisoriumság megszüntetése után, midőn a helytartóság a fegyházat véglegesen szervezte, egyszerűen kihagyták hivatalából, és helyébe

Brühl Antalt (1854—1860) nevezték ki. Brühl galicziai illetőségű volt, atyja mint fegyházi orvos szolgált Lembergben. Brühl Beszterczén szolgált mint Finanzwach-Ober-Comissär és onnan jött ide. Okos, körültekintő és kitünő szervező tehetség volt. Az ő vezetése alatt épült az új három emeletes nagyház, mely a vár keleti falának hosszában emelkedik fel. 1859-ben egy igen érdekes utasítást adott ki, melynek czíme: „Instruction für den Wachtmeister.“ Az ő kezdeményezésére 1860. máj. 26-án a helytartótanács az igazgatói és ellenőri állás mellé még 3 tiszti irtóki állást is szervezett és a fegyőrség létszámát 111-re emelte. Magát Brühl Statthalterei-Ráth-thá s az erdélyi országos börtönök igazgatójává 1200 frt évi fizetéssel nevezte ki.

A belpolitikai constellációk azonban megtörték az absolutismus jegét. Az 1860. október 20-án kibocsátott császári diploma, majd az 1861. február 21-én kelt császári

patens ismét felnyitotta az alkotmányos élet sorompóit. Visszaállítottak a megyék és székek. Szamosújvár Dobokamegye székhelyévé lett, megyei törvényszékekkel ellátva. Brühl előre érezte, hogy az új szervezkedések alatt állása inog. Még 1860-ban az októberi diploma kibocsátása után nyugdíjaztatását kérte, mit nem kapván meg 1861. július havában resignált és Bécsbe, majd Lembergbe vonult, a hol mint fegyházi igazgató halt meg.

1861. áugusztus 1-én a kir. főkormányshék Rác Pétért visszahelyezte állomásába. De Rác Péter nem tudta magát beletalálni előbbeni hivatalába, melynek most minden hivatali ága külön választva és szabályozva volt. Ő maga írja 1861. szept 27-én kelt felterjesztésében a kir. főkormányshéknek: „Annyi fázisokon ment keresztül a fevnyitő-intézet, hogy nem tudok tisztába jönni.“ Rövid idő mulva egy sajnálatos historia véget vetett másodizbeni várnagyoskodásának. 1862. június 7-én reggel a rabok szokás szerint kimentek a csebrekkel vizért a Szamosra. A mint oda értek, már előre össze levén beszélve, beleugrottak a vízbe és szökni akartak. Az örség kettőt lelőtt közülök, 4-et megsebesített. E miatt a kir. főkormányshék hivatalától felfüggesztette, majd hivatali hatalommal való visszaélés miatt bünyfenítő kereset alá vonta, a mit a helybeli megyei törvénshék tárgyal. A törvénshék őt ugyan felmentette, de a kir. főkormányshék nyugdíjba helyezte. Meghalt Kolozsvárott 1867. január 1-én. Utóda lett

Molnár Ferencz (1861—1865), ki azelőtt cs. kir. kerületi törvénshéki iroda-igazgató volt ideiglenes minőségben. Alatta a fegyelmetlenségek egész sora honosult meg a fegyházban. 1865-ben a kir. főkormányshék elbocsátotta állomásából, s helyébe

Czobel Pált (1866—1867), nevezte ki. Nemes családnak sarja, Aranyos-shék felesküdt táblabirája volt, a szabadságharc alatt mint huszárhadnagy szolgált. Majd Josefstadtban politikai fogoly. Kitünő képzettségű és nemes jellemű egyén. De alig 2 évi várnagyoskodása után a m. kir. miniszterium a váczí kir. orsz. fegyházhoz nevezte ki igazgatónak.

A provisorium alatt működött német kormány „Büntető-törvény“-t adott ki a büntettek-, vétségekről és kihágásokról, a mely császári nyílt parancs alapján 1852. szept. 1-én lépett hatályba. Ennek II. fejezete szól a büntettek megbüntetéséről. Főbb rendelkezései ezek: A börtönbüntetéseknel megkülönböztet két fokozatot: börtönt (Kerker) és súlyos börtönt (schwerer Kerker; 14. §). A súlyos börtönre ítélt rab lábbilincsben tartandó, s különös és fontos esetek kivételével mással nem beszélhet, mint a közvetlen őrizetére bízott személyekkel (16 §.). A börtönbüntetéssel mindég a munkára szorítás van összekötve (18. §). A börtönbüntetés súlyosbítható: 1. böjt által, 2. kemény fekhely által, 3. magánelzárás által, 4. sötét kamarában való magán elzárás által, 5. pálcza- vagy vessző-veréssel való fenytés által. (19. §). A böjtöltetés hetenként háromszornál többször nem és csak közbeszakított napokon történhetett. A magán elzárás egy hónapnál hosszabb időközre nem terjedhet; az elzárt rabot a felügyelő-személyzet naponta legalább kétszer meglátogatni s neki illő foglalkozást tartozik adni. A sötét elzárás egy folytában 3 napnál hosszabb időre nem terjedhet és egy éven át legfeljebb 30 napot tehet ki. A vessző-fenyítés 18 éven alóli ifjakknál, a botbüntetés azon felüli férfiaknál vehető igénybe. Ezen fenytés azonban az orvos megelőző nyilatkozata alapján, — hogy az a fegyencz egészségi állapotára nem ártalmas — és büntetési ideje alatt legfeljebb egyszer, de soha sem nyilvánosan hajtható végre. A szamosújvári csász. kir. országos fegyház (K. k. Landes-Strafhaus) súlyos börtön-kategoriába esett és a fentebbi elvek alapján kormányoztatott.

A fegyházra ítélt rabokat 1852-től kezdve zsandárok szállították be. Beszállítás után a fegyenczek az orvossal megvizsgáltattak, azután megfürösztették, haját tövig lenyirták, rabruhába öltöztették, a lábára verték a lábbilincset és azután a többi rabok közé osztották be. Kiszabadulásakor nem bocsátották haza, hanem azon „Bezirk“-hez „schubol“-tatták, a melynek területéhez tartozott és onnan bocsátották szabadon.

A provisorialis német kormány nagy gondot fordított a rabok egészségi állapotára, mivel az egészség — a mint egyik leiratában mondja — tőke, mely okosan felhasználva az álladalomnak hasznót is hajthat. Azért szakított a régi rendszerrel; egy új és észszerűbb ételmezési rendszert hozott be. Már 1850-ben egy „Speise-Normativ“-ot adatott ki szoros betartás végett. Ennek alapján a rabok meleg reggelit és kétféle ételből álló délebedet kaptak. Majd 1854. augusztus 2-án száraz vacsorát is rendelt nekik. A rabtartás naponként és fejenként 10 krban számtatott. Az árendás-ételmezőktől, miután sok rendetlenséget és önhatalmaskodásokat (Missgriffe und Eigennächtigkeiten) követtek el, az ételmezést elvétette és még 1849. december 22-én a házi kezelést hozatta be, mit a kir. főkormányshéz 1861-ben ismét beszüntetett.

A mint az összes rabállományt egyformán ételmezte, úgy egyformán ruházta is. Mindegyik rab kapott egy téli- és egy nyári rend ruhát, melynek minden egyes darabja két féle színű, de ugyanazon anyagból volt összealkotva. A kabát balfele szürke, jobbfele fehér halina-posztóból; a nadrág jobb szára szürke, bal szára fehér halina-posztóból volt összealkotva.

A szabadságharcz alatt a várban szünetelt minden foglalkozás. 1850. február havában indult meg újra a halina-posztó-gyártás és a fehér takácsság. Lassan megindultak a többi mesterségek is: a kovácsság, bodnárság, kerekesség, asztaloság, szabóság, czipészség, kosárkötés. A városra is járhattak ki privát munkára. A városi séta-kertet is egy szászrégeni Hönig Sámuel nevezetű rabnak alaprajza szerint 1864-ben ők alapolták ki. A helytartó tanácsnak 1855. január 17-én kelt rendelete értelmében a tiszta keresmény $\frac{1}{4}$ része a rabot, $\frac{3}{4}$ része a kincstárt illette. 1862—1865 kísérletet tettek a selyemtermelés meghonosításával, de csekély eredménnyel.

Nevezetes momentum a fegyház életében az új épület felállítása. Már 1850. június 9-én Ferrari igazgató proponálta, hogy az összes helyiségek, a mik a várban vannak, alakíttassanak át börtönhelyiségekké; mert az eddigi helyiségek zsufolva vannak. A katonákat pedig — kik addig

családjaikkal együtt bent laktak a várban — tegyék ki a várból; mivel az együttes lakás erkölcstelenségekre ad alkalmat. 1853. augusztus 31-én a katonakerületi főhadparancsnokság azt írja, hogy Fuger törvényszéki alelnök megvizsgálván a várat azt találta, hogy a bástya-kaszamáták nagyon sötétek és nedvesek s némely kaszamáta olyan sötét, hogy alig látni bennök. Már ez büntetéssúlyosítás; pedig bírósági ítélet nélkül sötét fogságba elzárásban (Dunkele-Arrest) senki sem vehető. 1856. július 22. járt itt Weis von Starkenfeld miniszteri tanácsos és börtön-felügyelő, hogy a magával hozott építkezési tervek alapján helyi szemlét tartson. S még azon év őszén 1856. szept. 18-án kelt helytartósági rendeletnél fogva megkezdették az épületrontásokat. Megelőzőleg azonban a nő-rabokat átszállították Martinsdorfba, Segesvár mellé, a férfi rabok közül 150-et Munkácsra és Illovára s csak 250 munkabíró rabot tartottak meg itten. Az építkezési terveket „Ministerial-Ingenieur“ Lud. Zettl készítette, melyek a király Ő Felseége helybenhagyása után 1857. január 23-án érkeztek ide, és ezen év márczius 15-én megkezdették az építkezéseket. A „Statthaltereii“ megkeresése folytán a városi közönség a vár előtti szabad tért (glacis, olv. glászi;) ingyen engedte át a fegyháznak. 1860-ban az épületek készen voltak és pedig a 3 emeletes főépület és a déli bástya fölé épült igazgatói lak; a várat pedig köröskörül új magasabb oszlopok közé helyezett lécezett kerítéssel vették körül. Az összes építkezések 369.940 frtba kerültek.

A egészségi állapotokat nagyon kedvezőtlené tette az 1851—1855 itt uralkodó scorbut (súly, vérveszély). Élelemjavítással és a szobáknak eczettel való füstölése által iparkodtak a bajon segíteni, majd a scorbutos betegeket a kérii kén-fürdőben fürösztették.

1855. július havában kiütött a kolera is. A felterjesztett vonatkozó igazgatói jelentésben az mondatik, hogy: az orvostól félnek a rabok, mivel nagyon durva irányukban és inkább eltűkolják betegségüket, mintsem nekik nyilvánítsák.“ 1855-ben 384 forgalmi szám mellett meghalt 68, vagyis 18⁰/₁₀-ka. 1861-ben újra fellépett a scorbut járványos (epidemikus) módon, mely majdnem 20 éven

át folytonosan kisebb-nagyobb mérvben uralgó nyavalyája lett a fegyháznak.

A vallás-erkölcsi gondozást ezen korszakban is bejáró lelkészek teljesítették. 1860-tól az izraelita előimádkozó is felvétellett azok sorába és az izraeliták részére egy imaházat szereltek fel. A cs. kir. belügyminiszterium 1860-ban a börtönök mikénti igazgatására szabályzatot adott ki. (Lásd: Birodalmi Törvény-Lapok. Hivatalos közlöny, 1860. 173. sz). Ennek 11. §-a, mely a lelkészekre vonatkozik, meghagyja, hogy a lelkészek a szabaduló fegyenczeknek szabadulásuk előtt vallás-erkölcsi oktatást adjanak.

Ezen korszakban a fegyházi nevelés vezérelve volt a hallgatva foglalkoztatás. Ezen elvet, — a mi a foglalkoztatást illeti, végre tudták hajtanti; de ami a hallgatást illeti, ezt már nem tudták életbe léptetni. Haladás azonban az előbbeni korszakkal szemben, hogy a rabasszonyokat elvitték innen, a koresmát kitiltották a fegyintézetből és a felügyelet szorosabb lett; de a kihágások, tekintve, hogy a létszám is az előbbeni korszakkal szemben 700-ra emelkedett, szaporodtak.

Ezen korszakot egy örvendetes esemény zárja be: Ő Felsége I. Ferencz József magyar királylyá történt megkoronáztatása, melynek fénye e szomorú házra is rávetette vigasztaló öröm-sugarait. 1867. júl. 9. az erdélyi kir. fő-kormánysszék leiratában ezeket mondja: A király Ő Felsége f. é. július hó 1-én kelt legfelsőbb határozványával, Magyarország királyává lett megkoronáztatása alkalmából nyolczvan fegyencznek hátralevő büntetési idejét véglegesen elengedte.

III. K O R S Z A K.

(1868—1898.)

Az 1867-ki királyi koronázás visszaálltván az 1848-ki alkotmány jogfolytonosságát, ennek alapján Erdély vissza került az anyaországhoz. A kir. orsz. fegyház, mint állami intézet a pesti m. kir. igazságügyi miniszterium joghatósága alá rendeltetett. A nagyméltóságú m. kir. miniszterium bölcs vezetése alatt, a fegyintézet modern büntető inté-

zetté fejlődött ki, melyben a jogi szempontokkal, humanusabb bánásmód, folytonos foglalkoztatás és oktatás által, a rend és fegyelem szigorú betartása mellett munkálja az elesettek felemelését és jobb irányú élet megállapodását. 1867. november 11-én egy miniszteri vizsgáló bizottság működött itten, melynek hivatása volt, hogy a magas miniszteriumot informálja a fegyintézet állapotáról. Ennek jelentése szerint: „A fegyintézet helyiségeinek külső megtekintése megelégedést kelt a szemlélőben; mert nagyban és egészben mindennütt csin és tisztasággal találkozik, berendezésébeu azonban sok hiány tapasztalható. Rendes lelkészei nincsenek, az iskolai oktatás ismeretlen dolog, könyvtára sincsen, a házi fegyelmezésre négy magánzárkával rendelkezik csak.“

1868. máj. 1-én vette át az intézetet a m. kir. igazságügyi miniszterium közvetlen főhatósága alá. Első tette volt, hogy beszüntette a lábvas-viselést, betiltotta az itélet szerinti botoltatásokat és megtiltotta, hogy az ő közvetlen engedelmé nélkül idegenek a fegyházat látogathassák. Majd az összes tiszti állomásokat véglegesen szervezte, a fizetéseket felemelte és a meglevő tiszti állomások mellé újonnan szervezett négy lelkészi (róm. kath., gör. kath., ev. ref. és gör. keleti) s két tanítói állomást. Fegyintézeti igazgatónak kinevezte

Nagy-Berivoi Boér Jánost (1868—1876), ki 1848—1849-ben honvéd tiszt volt, Doboka-megye tiszteletbeli főjegyzőjét. Az ő igazgatósága alatt alakított át a Martinuzzi-féle palota felső emelete kórháznak és épült a 21 szobával bíró magánzárkás épület. Buzgó hivataloskodásától megválni lévén kénytelen,

Czóbel Pál (1876—1886) foglalta el helyét, most másodizben. Az ő igazgatása alatt honosult meg véglegesen a házi kezelés az élelmezésben és munkáltatásban és evvel vége szakadt azon hosszas zaklatásoknak, a melyeknek a fegyház nyugalma ki volt szolgáltatva a bérlők kapzsisága és pártoskodása folytán. — Előre haladt kora miatt nyugdíjba lépven helyébe

Perndl Ignác Imre (1886—1895) lépett. Perndl 1848—1849-ben mint közhonvéd szolgált. A bécs-újhelyi cs. kir. katonai képzőintézetben nyert kiképeztetése után mint tanár szolgált a helybeli hadapród iskolánál. 1858-ban lépett fegyintézeti szolgálatba ezen fegyházhoz mint őrpáncsnoki teendőkkal megbízott közfegyőr. De már 1860-ban tiszti rangba lépett és miután Nagy-Enyeden, Váczon, Munkácson a tiszti rangfokozatokat végig szolgálta, 1886-ban visszakerült ide, mint fegyintézeti igazgató. Sok és széleskörű szolgálati tapasztalatokkal bírván, alatta a fegyház békés szelleme és belső fegyelme megerősödött. Mint humánus és katona-pontosságú tisztviselő jó emléket hagyott hátra maga után a fegyintézetben. 45 évi közszolgálat után 1895-ben nyugalomba lépven, a királyi kegy Ferencz-József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Utóda

Vajna Károly (1895—1898) lett. Jeles jogi képzettséggel bíró egyén, a ki kiváló szakavatottsággal és lan­kadatlan buzgósággal kezelte a fegyházi nehéz és sokoldalú igazgatási teendőket. Első tisztviselője volt a fegyintézetnek nemcsak hivatali állásánál, hanem ügybuzgóságánál fogva is. Mindjárt hivatalba lépte után a fegyházban levő egyházi helyiségek kicsinosítását vitte keresztül és azokat újrolag felszereltette. Majd a fegyintézeti iskolára terjesztette ki figyelmét. A fegyőrség számára könyvtárt létesített, a fegyencz-könyvtárt szaporította. Megkedveltette a fegyenczekkel a munkát; az asztalos és kosárfonás iparágakat oly magas fokra fejlesztette, a milyenek még nem voltak ebben az intézetben. Kegyelettel viseltetett az intézet multja iránt és annak emlékeit lelkiismeretességgel őrizte. S elődjei példájához hiven nemes becsvágygyal törekedett megtartani a fegyintézetet azon magas erkölcsi színvonalon (niveau olv. nivó), melyet a többi hasonrangú országos intézetek sorában elfoglalt. S a midőn az intézet körében ezen irányban lan­kadatlanul buzgolkodott, a társadalmi kötelességek buzgó teljesítése által a város közönsége körében osztálykülömb­ség nélkül elismert tiszteletet biztosított magának. 1898. október havában a magas miniszterium a szegedi kerületi börtönhöz helyezte át igazgatónak s helyébe

Uhlyarik Albin, helybeli fegyintézeti ellenőrt nevezte ki ide igazgatónak, ki állomását csak a napokban foglalta el. A jelenlegi igazgató jeles szak-képzettségű jogvégzett egyén, a kinek a börtön-ügy terén már hosszas szolgálati tapasztalatai vannak. Bátran remélhető tehát, hogy az ő tapintatos vezetése alatt is a fegyintézet nemcsak meg fogja tartani jó hírnevét, hanem azt magasabbra fogja emelhetni, a mihez, őszinte szívből, szerencsét kívánunk neki.

A fegyintézet mostani szervezésében irányadók a magas minisztérium által 1869-ben kiadott: „Szolgálati utasítások a m. kir. orsz. fegyintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára” és az 1880-ban kiadott: „Utasítás a fegyházi büntetések végrehajtása tárgyában.” Ezen utóbbi az 1878. évi magyar büntető-törvénykönyv alapján készült. A magyar büntető-törvénykönyv a fegyintézetek nevelési rendszerében a progresszív, vagyis ir-rendszert honosította meg, mely abban áll, hogy a fegyencz büntetése megkezdésekor társaitól elkülönítve egy évig éjjel-nappal, azontúl pedig csak éjjel magán elzárásban tartandó, munkára szorítandó és azok, a kik szorgalmuk s jó magaviseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak, saját kérelmükre és a felügyelő bizottság ajánlatára az igazságügyminiszter büntetésük $\frac{1}{4}$ részére feltételes szabadságra bocsáthatja. A hasznosnak és célirányosnak bizonyult feltételes szabadságolás intézménye, a királyi legmagasabb megkegyelmezéseket kivételesritkáká tette.

Jelenleg a fegyintézetben a következő iparágak vannak üzembe véve: esztergályosság, fa-faragászat, czipő-, asztalos-, kereskesmesterség, bodnárság, lakatosság, kovács-ság, szabóság, kosárkötés és gyékényfonás, kefekötés, halina-posztó-gyártás és vászon-szövés. A 30 éven alul levő fegyenczek iskolába járnak, az azon éven felüliek mint önkénytesek járhatnak. Vasár- és ünnepnap testületileg templomoznak. A nyilvános oktatásokon kívül még magán (individualis) oktatásban is részesülnek. Naponta 3-szor mérsékelt és részben száraz ételmezésben részesülnek. A betegeteket kórházban kezelik. Az egészségi viszonyok, da-

czára a jó ivóvíz hiányának, annyira javultak, hogy a halálozási esetek száma, mely ezelőtt 30—40 évvel még 10—15°/_o tett ki, az utóbbi években 3°/_o-ra apadt le.

1897-ben a fegyenczforgalmi létszám 767 volt. Élelmezésük fejenként és naponta 17 krba került. Az iparüzletek tiszta jövedelme 20.313 frtot tett ki, a miből minden egyes fegyencz után naponként esik az állam javára 17¹/₂ kr., a fegyencz javára 4⁹⁶/₁₀₀ kr. A fegyház összes fentartási költségei 109.320 frtra rugtak, mely összegből egy fegyencz napi tartása 54¹/₂ kr.

1897. folyamán szabadult a fegyházból 170 fegyencz, a kik közül feltételes szabadságra bocsáttatott: 88, a kishartai közvetítő-intézetbe átszállított 21 fegyencz. Véglegesen, vagyis büntetése kitöltése után szabadult 69. Ezek közül javultnak volt tekinthető 122, némi javulást tanusított 22 fegyencz, javulása nem volt feltételezhető 26-nak. Mint az országos fegyházakból bekerült visszaeső 80 fegyencz, vagyis a forgalmi létszám 10°/_o-a volt letartoztatva itten.

A tisztikar jelenleg áll: 1 igazgató, 1 ellenőr, 3 tisztírnok, 1 orvos, 2 tanító, 4 lelkész és 1 tisztí rangba sorozott őrpáncsnok vezetése alatt 87 fegyörből.

1787—1897-ig bezárólag, tehát 110 év alatt 15.565 fegyencz volt letartoztatva ebben az országos fegyintézetben, a miből középszámitással egy évre 141 új beszállítás esik. A fegyház hivatalosan megállapított mostani befogadási képessége 630 fegyencz. Az idők folyamán legkisebb volt a létszám 1789-ben, a midőn 82 fegyencz, és legmagasabb 1860-ban, a midőn 967 fegyencz volt itt letartoztatva.

A fegyintézet építkezésében még sok hiányosság van, mivel nagyon bajos a történelmi nevezetességű épületek conservatiója mellett, az intézet szigorú igényeit is szem előtt tartani és kielégíteni; de reméljük, hogy a jövő e hiányokon is segíteni fog. S miután a szabadságvesztésre ítélt szerencsétlen embertársaink, — a kikben utálva, ostorozva a bünt, nem vetjük meg az emberi személyt, hanem annak bünhődése folyamán hasznos polgárrá való kiképzését ohajtjuk, — nem azért vannak fegyházra ítélve,

hogy itt testi és lelki életét aláássák vagy megöljék: reméljük, hogy a magas miniszterium kegyessége ezen intézetet is fogyatékos építkezési szervezetéből modern intézetté változtatja át, a mire multjánál fogva igényt is tarthat és hivatása hű s hazafias teljesítése által a ráfordított áldozatokat meg is fogja hálálni.

Hodoreán János
fegyházi lelkész.

Kisebb közlemények.

A nélkülözhetlen örmények. Erdélynek egy régebbi főpásztora, Batthyányi püspök II. József uralkodása alatt az örmény püspökség tervezett helyreállítása ügyében felterjesztést tevén a nevezett uralkodónak, számos felhozott ellen-érveinek mintegy zárköveül, a következő emlékezetes szavakat írta: „Denique Episcopus Transsylvaniae Armenis, hoc flore catholicitatis, carere non potest! („Végtére is Erdély püspöke, az örménységet, a katholicizmusnak eme virágját, nem nélkülözheti.) Bármily hizelgők is reánk nézve ezen argumentum szavai, részünkről a nagy Lukácsi-val együtt azon közös nézetet tekintjük e kérdésben az egyedüli helyes kiinduláspontnak, hogy az egyetemes katholicizmus érdekei nem rendelhetők alá egyetlen dioecesis szűkebbkörű érdekeinek.

Gorove miniszter atyja. Az 1867. évi független felelős magyar miniszterium földmivelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszterének Gorove Istvánnak atyja: Gorove László volt; kinek életrajzát és irodalmi működését a „Pallas-Lexicon“ következő adatokkal ismerteti: — Gorove László (gattájai), író, született Szamosújvárott 1780. június 2-án örmény nemes családból; meghalt 1839. márczius 11-én. Tanult szülővárosában, azután Kolozsvárt, 1800-ban Pestre ment törvényt tanulni. Atyja halálával 1801-ben az ősi birtokba lépett. 1815-ben elhagyván Erdélyt, az Alföldön telepedett le, a királyi adományul nyert Gattája helységben, melynek és vidékének magyarosítására sokat tett. Hivatalt nem vállalt, gazdasága mellett irodalom- és tudományban lelte gyönyörűségét. Buzgó bajnoka volt a magyar művelődésnek. Kezdetben a színügy foglalkoztatta s 1807-ben három szindarabot bocsátott közre; u. m. „Jetzid és Hábá“ avagy a féltés és meghasonlás. Szomorújáték 5 felvonásban, — „Az érdemes kalmár,“ hazai történeten épült eredeti darab 5 felvonásban, ten-dencziózus dráma, — „A jegyések Carthagóban“ vagy a

nagy Scipio, eredeti munka és vitézi történet (Budán 1807). Később ethikai és történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Nagyobb munkája: „A férfiu nak tökéletességei” (erkölces tan) Pest, 1823 Sok értékezése jelent meg a Tudományos Gyűjtemény kötetiben; ezek közül önállóan is megjelent: „Eger városa története” 1828. Az Akadémia 1835-ben levelező tagjául választotta. Testvéreivel együtt ez intézetnél 1839-ben a róluk nevezett alapítványt tette. („Göröve-díj”. Halála előtt a temesi bánság területén gazdasági egyesület alakításán fáradozott. Drámáit ismertette Bayer József, a Philologiai Közlönyben (1888.)

Irodalom és művészet.

A lapok a Verzárszoborról. A „Budapesti Hirlap” ezen cím alatt „A magyar-örmények szobra” a következőket írja: „Magyarországnak egyik leghivebb nemzetisége: az örmény, mely örömben-búban annyira összeforrott velünk, hogy pusztán külsőségben, de nem szíven-lélekben különböző nemzetiségnek tudjuk mi magyarok már régtől fogva, — kérelemmel fordul most a nemzetéhez. Szobrot akarnak emelni az örmények annak a püspöknek, ki hajdan, a viharos időkben, Magyarországra vezette az örményeket. Bárány Lukács esperes-plebános és Esztegar Gergely hittanár írta alá a fölhívást, melyet ide nyomtatunk. Reméljük meghallják mások is, nemcsak örmények; hadd lássák ebből is, hogy a mi szívünk velük együtt dolog. Úgy kell lenni, hiszen ez a felhívás is sorról sorra hirdeti a magyar hazával, a magyarsággal való szoros kapcsolatot.”

A „Magyar Hirlap”-ban pedig „Szamosújvár megalapítója” cím alatt ezeket olvassuk: „A hazafias örmények körében, a kik mindig hű támaszai voltak a magyarságnak, mozgalom indult meg arra, hogy szobrot emeljenek az örmény nemzetiség idetelepítőjének: Verzereskul Oxendius püspöknek. A szobrot Szamosújvár főterére szánták. — Erről szóló felhívásukban méltán emelik ki, hogy az örmény nép a magyar anyaföld odaadó gyermekének érzi magát és mi is velük együtt reméljük, hogy ezt a mozgalmat az egész országban rokonszenves érdeklődéssel fogadják.”

Az „Ellenzék” ezeket írja: „Az erdélyrészi örmény katolikusoknak, a spanyolországi „alada”-i egyházmegye címére felszentelt és előbb Beszterczén, utóbb az újonnan épült Szamosújvár városában lakott főpásztora: dr. Verzár Auxendius apostoli vicarius püspök emlékszobra annyival nevezetesebb és figyelemre méltóbb műemlék lesz, miután nem sok város van az országban, a melynek valamely nyilvános közterét püspöki szoborkép díszíténé... Reméljük, hogy a költségek fedezéséhez sokan fognak hozzájárulni és egyesült erővel teszik lehetségessé a szerencsésen megválasztott történelmi alaknak minél díszesebb ércszobor felállítását által leendő megünnepeltetését, a város alapító érdemeit hálásan elismerő és azokat állandóan megörökíteni ohajtó utónemzedék részére.

A „Tiszántul“ az „Armenia“-ról: „Az örmény szemle utolsó (decemberi) füzetében nagy érdekléssel olvastuk az örmény kérdés utolsó korszakának ismertetését, melyet Molnár Antal dr. a „Revue des deux Mondes“ ismert világhírű folyóiratból tett közzé. Az örmények szomorú sorsa újból illusztrálta azt az igazságot, hogy a török ígéretben bizni nem lehet, hogy maga a szultán, képes szavának hitelét az egész Európa előtt eljátszani, mint azt a nagyhatalmaknak tett, az örmények pártfogására vonatkozó ígéretével megeselekedte. Valóban a teljes, a rothadás jellegét magán viselő korrupció uralkodik a török állam testén, melynek halálát csak az európai politikai orvos-tudomány késlelteti. Archeologiai érdekű az a cikk, mely Szamosújvár monografiáját folytatja a híres vár, most fegyintézet leírásával. Egész kis epigrafiai gyűjteményt ad, vonatkozással Utyeszenits (Martinuzzi) Frater György bíbirnokra, I. Ferdinánd királyra, I. Rákóczy György fejedelemre. Közül több czimerképet, úgy, hogy valóban felkelti bennünk a vágyat az érdekes épület megtekintésére. A leírás figyelmes olvasását azonban akkorára tartja fenn az olvasó, mire az egész mű kész lesz s egy alkalmas alaprajz segítségével teljes, világos képet alkothat magának az egészről. Érdekes a cikk második része is: a szamosújvári fegyintézet multja. Végül igen lélekemelőnek találtuk a buzgalmat, melyet az örménység a felállítandó Verzár-szobor ügyében kifejt. Teljes elismerés fogja megilletni őket, ha a mint tervezik — egy 15.000 frtos műalkotás fogja az aránylag kicsiny város főterét díszíteni. Reméljük, hogy Dániel Ernő báró miniszter, a ki a dicső emlékezetű püspök mellkeresztjét, mint családi ereklyét őrzi, hatalmas befolyásával az egész hazai örménységet egyesíteni fogja a kegyeletes, hazafias és művészi czél valósításában. Az a férfiu egy egész nemzetiség apostola, sőt egy ideig az egész erdélyi katolikusság főpásztora, valóban megérdemli az emlékezetnek ilyen tisztességét. A kitünő érdekes folyóiratot, melynek ára 4 frt egész évre, a legmelegebben ajánljuk.“

Közgazdasági élet.

A termés Örményországban. Az amerikai misszionár-orvos: Rájnolds, ki Ván-ban az örmény mézszárlás után az árvák számára árvaházat és az özvegyek számára ipartanmühelyt nyitott az európai keresztények adományaival, Wiesbadenbe (Németország) az „Örményeket segélyező nők egyesületé“-nek elnöknőjéhez a következő levelet intézte: Szeretett asszonyom! Egyesületök részéről az ozmán-bank közvetítésével két izben küldött adományt (300 + 500 frt) megkaptam. Reméltem, hogy nagyobb segélyre nem lesz szükségem a télen; mert én reményemet a bő termésre, mely az idén ígérkezett, alapítottam. De a termés még az ott lakó falusiaknak sem volt elég. Azon a vidéken is, hol kissé jobb termés volt, egy kurd fő-ember az összes buzakészletet összegyűjtötte és úgy intézte a dolgot, hogy a buza ára — a helyet hogy szállna — emelkedni fog és lehetséges, hogy a nép sorsa a mult évinél még

rosszabb lesz. És e veszély növekedésének egyik oka az, hogy kevés volt az idén a termés valamint Ván közelében, úgy Persiában és a musuli vilájetben. Mondják, hogy az idén (1898.) Oroszországban is kevés buza termett. Igen szomorító ez az állapot. Küldöttem a Vántó másik partjára embert, hogy vagy ott vegyen búvát az árvaház számára, vagy a váni villájet nyugati részében, vagy a bitliszi villájetben. Oly nagy zavar uralkodik ebben az országban, hogy veszélyes egy vállalat ez; de megtettem az ovin-tézkedéseket és Isten után reménylém, hogy azok sikeresek lesznek. Nagyon köszönöm, hogy folytatják a jótékonyág gyakorlását. Ha ez ne lenne, hogy maradna életben a több mint száz nyomorult özvegy gyermekeivel együtt? Az árvák jól tanulnak. Kegyednek és a választmány minden egyes tagjának ismételve köszönetet mond: G. Sz. Rájuolds.

Előnyös takaró. A neves örmény orvos: Khálántharéancz A., ki Sz.-Marboro (Angolország) helységben lakik, olyan takarót talált fel, mit a lovasság nagy előnnyel használhat. Ennek a találmánynak nagy jelentőséget tulajdonított a kiállítás is, mit a napokban Londonban, a kristály-palotában tartottak.

Mi ujság az örmény világban?

Az angol királynő levele. Az „Örményeket segélyező angol egyesület,” melynek elnöke a westminsteri herczeg, Hadsdèn-ben fonó-műhelyt alapított. Az örmény nők, kik ebben a műhelyben dolgoznak, elhatározták, hogy munkásságuk zsengejét: az első szőnyeget a westminsteri herczeg által az angol királynőnek adják. Ő Fensége az adományt nemcsak szívesen fogadta, hanem titkára Szér Arthèr Big által a következő levelet íratta a westminsteri herczegnek: „Szeretett westminsteri herczeg! A királynőnek nagyon megtetszett Hadsdèn-ben az örmény nők által csinált szőnyeg, mit Ön útján adtak át Ő Fenségének. Kegyeskedjék kellő helyen Ő Fenségének forró köszönetét közölni egyúttal hozza nyilvánosságra azt, hogy a királynő örömmel értesült az „Örményeket segélyező egyesület” jótékony törekvéséről, mely segítő és hasznos műhelyeket alapított Hadsdèn-ben és más helyeken a szegény özvegyek számára. Öszinte tisztelője: Arthèr Big.”

A westminsteri herczeg egyesülete folytatja a gyűjtést az örmények számára. Ez az egyesület, mely folytonosan küldi a segélyt Örményországba és Ciliciába, eddig már több mint 101 ezer angol aranyat (ha egy angol arany csak 10 frt, akkor is 1,010.000 = egy milliótizezer frt) gyűjtött. Ebből a roppant összegből 12.000 aranyat (120.000 frt) a Bulgáriába menekült örményeknek és a többit Örményországba és Ciliciába küldötték. — Eddig egész Angolországban az örmények számára 175.000 angol aranyat (1,750.000 frtot) gyűjtöttek.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.
